

УДК 338.4:637.1

О. В. Нікішина,

д. е. н., с. н. с., завідувачка відділом ринкових механізмів та структур,
ДУ "Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>

Н. Й. Чеботарьова,

аспірант, ДУ "Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1790-5925>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.23.76

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ РИНКУ МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ

O. Nikishyna,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Market Mechanisms and Structures, State Organization "Institute of Market and Economic&Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"

N. Chebotarova,

Postgraduate student, State Organization "Institute of Market and Economic&Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"

ENSURING SYSTEM PROPERTIES MARKET OF DAIRY PRODUCTS OF UKRAINE IN CONDITIONS OF WAR AND SECURITY THREATS

У статті обґрунтовано сутність властивостей ринку молочних продуктів як системного утворення. Доведено, що в системному аналізі релевантного ринку ключовими його властивостями постають цілісність та інтегрованість. Наголошено, що збереження ідентичності цих властивостей в умовах війни та безпекових загроз є важливою умовою досягнення стійкості функціонування ринку. Проведено ідентифікацію системних властивостей релевантного ринку молочних продуктів у його взаємодіях із вертикально суміжними ринками та визначено напрями забезпечення ключових властивостей у воєнний і перший повоєнний періоди.

Системні властивості релевантного ринку проявляються через існуючі тенденції і взаємовплив нижньосуміжного ринку сировини та верхньосуміжного ринку реалізації товарів через торговельні мережі. Встановлено посилення взаємодій між аграрними й молокопереробними підприємствами в ринковій системі на фоні скорочення зв'язків з господарствами населення, які утримують близько 70 % корів в Україні. Наголошено, що невідповідність якості сировини товарним групам молочних продуктів може негативно вплинути на збереження системних властивостей ринку. Обґрунтовано доцільність стимулювання створення сімейних молочних ферм та розбудови локальних ринків молока й молочних продуктів із подовженням ланцюгом доданої вартості, як перспективних напрямів забезпечення цілісності й інтегрованості ринку в воєнний і повоєнний час.

Показано нерівноправність економічних відносин між виробниками молочних продуктів і продовольчими мережами, проявом яких постають різні недобросовісні торговельні практики. Наголошено на позитивних інституційних нововведеннях у воєнний час в аспекті регламентації граничних термінів розрахунків торговельних мереж за базові харчові продукти, у т.ч. молочні. Запропоновано включення до переліку соціальних груп товарів молочних продуктів у повному обсязі, зменшення граничних рівнів торговельних націнок, прийняття окремого законодавчого документу про відносини товаровиробників з торговельними мережами. Перелічені заходи покликані підсилити ключові властивості ринку в умовах загроз.

Обґрунтовано, що дієвим інструментом ідентифікації та збереження системних властивостей ринку в умовах нестабільності є стандартизація міжсуб'єктних відносин шляхом визначення базових учасників, які концентрують основні зв'язки та гнучко реагують на внутрішні й зовнішні зміни. Визначено потенціал молокопереробних підприємств як базових учасників ринку. Надано пропозиції щодо їх організації на засадах надання багатоваріантних послуг та наскрізного планування товароруку між суміжними ринками в системі.

The article substantiates the essence of the properties of the market of dairy products as a systemic entity. It is proven that in the systemic analysis of the relevant market, its key properties are integrity and integration. It is emphasized that preserving the identity of these properties in conditions of war and security threats is an important condition for achieving resilience the functioning of the market. The identification of the systemic properties of the relevant market of dairy products in its interactions with vertically adjacent markets is carried out and the directions for ensuring key properties in the war and the first post-war period are determined.

The systemic properties of the relevant market are manifested through existing trends and the mutual influence of the lower adjacent raw material market and the upper adjacent market for the sale of goods through trade networks. It is established that there is an increase in interactions between agricultural and milk processing enterprises in the market system against the background of a reduction in ties with households, which keep about 70 % of cows in Ukraine. It is emphasized that the mismatch of raw material quality to commodity groups dairy product can negatively affect the preservation of the systemic properties of the market. The feasibility of stimulating the creation of family dairy farms and the development of local markets for milk and dairy products with an extended value-added chain as promising areas for ensuring the integrity and integration of the market in wartime and post-war times is substantiated.

The inequality of economic relations between dairy producers and food chains is shown, which is manifested in various unfair trade practices. Positive institutional innovations during wartime are emphasized in terms of regulating the deadlines for payments by retail chains for basic food products, including dairy products. It is proposed to include dairy products in full in the list of social groups of goods, reduce the threshold levels of trade markups, and adopt a separate legislative document on the relations of commodity producers with retail chains. The listed measures are designed to strengthen the key properties of the market in conditions of threats.

It is substantiated that an effective tool for identifying and preserving the systemic properties of the market in conditions of instability is the standardization of inter-subject relations by identifying basic participants who concentrate the main connections and flexibly respond to internal and external changes. The potential of dairy processing enterprises as basic market participants is determined. Proposals are made for their organization on the basis of providing multi-variant services and end-to-end planning of goods movement between adjacent markets in the system.

Ключові слова: ринок молочних продуктів, релевантний ринок, цілісність, інтегрованість, стійкість функціонування, взаємодії, суміжні ринки, сировина, торговельні мережі, безпекові загрози.

Key words: market of dairy products, relevant market, integrity, integration, resilience of functioning, interactions, adjacent markets, raw materials, trade networks, security threats.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена необхідністю реалізації стратегічних завдань Плану Відновлення України за напрямом "Нова аграрна політика". Зокрема, проектом 5.4 "М'ясо-молочна незалежність" передбачено збільшення обсягів виробництва молока для переробки, підвищення його якості, нарощування обсягів експорту при скороченні імпорту, збільшення частки виробництва екологічно безпечної продукції [1].

Ринок молочних продуктів (далі — МП) має стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки держави. Важливість ринку визначається не лише значними обсягами ви-

робництва, реалізації та споживання молочних продуктів, а й його соціальною значимістю, оскільки МП є важливою складовою раціону харчування населення.

Війна в Україні істотно вплинула на функціонування ринку МП та змінила його основні тренди розвитку. Посилились негативні тенденції, пов'язані зі скороченням постачань молочної сировини на переробку, сповільнились темпи зростання обсягів випуску МП, зменшився споживчий попит скоротився та переорієнтувався з високо маржинальних на низько маржинальні види молочних товарів. Як наслідок, виникла низка додаткових проблем, які негативно впливають на результативність ринкових процесів відтворення. Зокрема, це стосується подальшого збільшення "тіньового" сектору ринку порівняно з довоєнним періодом (близь-

ко 1 млн т продукції у розрахунку на молочну сировину). Це призвело до нерівноправних умов функціонування молокопереробних підприємств, які діють у легальному полі, порівняно з товаровиробниками, що користуються "сірими" схемами виробництва та збуту молочних продуктів. Повільно йде процес розширення зовнішньоторгівельних зв'язків, незважаючи на певний інтерес до вітчизняних молочних продуктів зі сторони таких держав, як США, Канада, Індонезія, країни Африки. Особливу проблему викликає дефіцит молочної сировини та падіння чисельності поголів'я корів [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні й прикладні засади розвитку вітчизняного ринку молочних продуктів досить ґрунтовно досліджено в наукових працях багатьох учених. Так, А. Я. Донець, О. В. Родіна, А. М. Курбацька обґрунтували необхідність цільової підтримки виробників молока шляхом поступової трансформації господарств населення у молочні кооперативи, включаючи економічні заходи, вдосконалення правового середовища та державну підтримку для сприяння збільшенню обсягів його виробництва й постачань на молокопереробні підприємства [3]. Н. Є. Кузьо, Н. С. Косар, В. В. Малиха акцентують увагу на необхідності розробки системних заходів щодо посилення конкурентних позицій молокопереробних підприємств [4]. С. О. Ішук та О. В. Ляховська ретельно дослідили регіональні аспекти функціонування молокопереробних підприємств в Україні [5]. А. В. Чмут обґрунтувала умови результативного функціонування молочного ринку, які залежать від якості продукції та освоєння нових ринків збуту [6].

Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень за обраною тематикою, недостатньо уваги приділяється науковому обґрунтуванню стратегічних напрямів адаптації ринку МП до воєнного та першого повоєнного періоду в контексті збереження системних властивостей ринку для забезпечення результативних організаційно-економічних, технологічних, просторових та інших взаємозв'язків між його учасниками.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — здійснити ідентифікацію системних властивостей релевантного ринку молочних продуктів у його взаємодіях із вертикально суміжними ринками (нижньосуміжним ринком молока та верхньосуміжним ринком реалізації продукції через торговельні мережі) та

визначити напрями забезпечення системних властивостей ринку у воєнний і перший повоєнний періоди.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ринку молочних продуктів, як і будь-якому іншому товарному ринку, який розглядається в якості системного утворення, притаманні наступні властивості: цілісність, організованість, структурованість та інтегрованість [7]. Специфіка ринку МП полягає у необхідності дотримання взаємоузгоджених режимів товароруку молочних продуктів (технологічного, температурного, часового та ін.), що визначає за доцільне розглядати властивості "цілісність" та "інтегрованість" в якості провідних у системному аналізі релевантного ринку. Сутність властивості "цілісність" системи полягає у пов'язаності суб'єктів ринку в єдине ціле. Властивість "інтегрованість" системи доповнює властивість "цілісність" в аспекті розвитку глибоких та стійких взаємозв'язків, спрямованих на досягнення загальних цілей функціонування системи [7]. У поєднанні цих двох властивостей досягається максимальне відокремлення системи від інших об'єктів зовнішнього середовища.

Науковий погляд на системні властивості певного об'єкта корелює з поширеною думкою відносно категорії "система" як "...множина взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем і між собою та мають загальну мету" [8]. Тобто, на думку певної частини науковців, наявність цілісної сукупності взаємопов'язаних елементів, які мають внутрішні й зовнішні відносини, слід розглядати в якості критерію виокремлення системних утворень.

На нашу думку, поширення властивостей "цілісність" та "інтегрованість" на всю систему є недоцільним, оскільки вони концентрують увагу переважно на відносинах між її учасниками. Водночас кожна з решти властивостей ("структурованість" та "організованість") також має суттєве значення для дослідження ринку в якості системного утворення. Так, властивість "структурованість" об'єднує в себе такі важливі системні параметри, як номенклатура молочних продуктів, технологічні режими виробництва, канали розподілу та ін. Властивості "організованість" притаманна ознака систематизації у певний порядок відносин між учасниками ринку (рис. 1).

Тобто, місце властивостей "цілісність" та "інтегрованість" у дослідженому контексті полягає, з одного боку, у їх баченні в якості ключових складових системного аналізу ринку МП,

з іншого, у їх відмінностях від решти системних властивостей, що досліджуються.

У воєнний і повоєнний періоди актуалізується завдання збереження ідентичності властивостей "цілісність" та "інтегрованість" ринку МП у нових умовах безпекових ризиків. Це дозволить зберегти стійкість функціонування ринку, тобто його здатність гнучко реагувати на зовнішні впливи, відновлюватися й адаптуватися до мінливого середовища за рахунок внутрішньої перебудови. В умовах нестабільності особливої уваги потребує питання ідентифікації та збереження системних властивостей ринку МП у процесі його взаємодії з вертикально суміжними ринками — нижньосуміжним ринком молочної сировини та верхньосуміжним ринком реалізації кінцевих товарів через продовольчі мережі.

Розвиток відносин із суміжними ринками в єдиній системі обумовлений їх значним впливом ефективність виробництва та збуту молочних продуктів. Ідентифікація системних властивостей релевантного ринку у відносинах із нижньосуміжним ринком молочної сировини полягає у забезпеченні відповідних якісних характеристик сировини виробництву МП за різними товарними групами. У цьому контексті відносини "якість сировини — товарна група МП" забезпечують властивість "цілісність" ринку через технологічну прив'язку якісних показників сировини до певної товарної групи. Одночасно посилюється властивість "інтегрованість" системи в частині зміцнення взаємозв'язків виробників молока та його переробників, спрямованих для досягнення спільної мети виробництва якісних молочних продуктів.

Ефективні відносини виробників сирого молока з молокопереробними підприємствами забезпечують сільськогосподарські підприємства, які реалізують молочну сировину вищих ґатунків укрупненими товарними партіями за узгодженими графіками постачань. Так, переробка сировини у 2023 р. порівняно з 2022 р. збільшилась на 8,8%. При цьому виробництво молока зменшилося на 3,7 %, вершкового масла — на 3,3 %, сухого молока — на 12,6 %, а випуск згущеного молока зріс на 3,3 % (табл. 1).

Приріст обсягів переробки сировини в другий воєнний рік був досягнутий за рахунок збільшення постачань від сільгосппідприємств (на 9,9 %) при скороченні надходжень від населення (на 11 %). Характерною особливістю ринку є зміна суб'єктної структури закупівель мо-

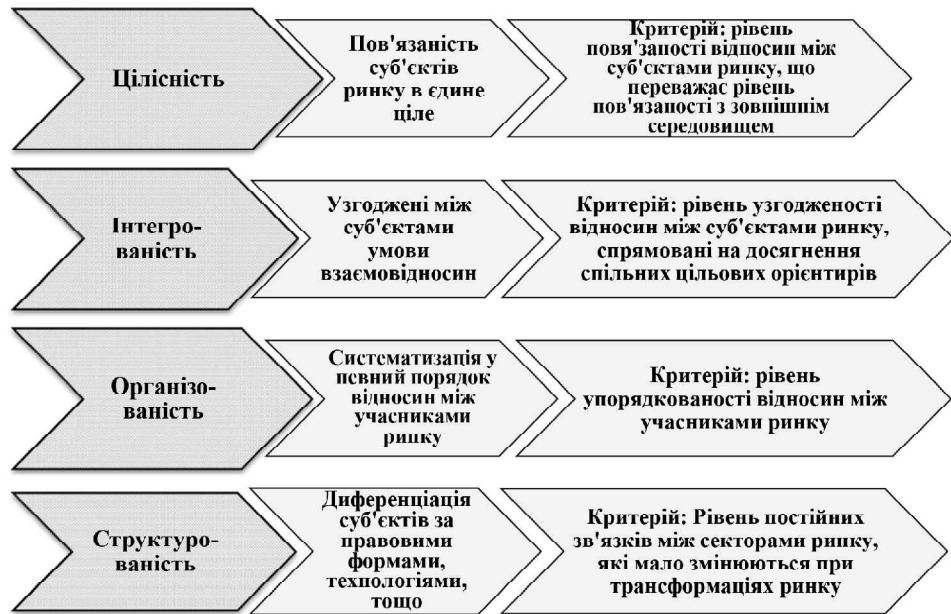

Рис. 1. Властивості ринку молочних продуктів як системного утворення

Джерело: авторська розробка.

тунків укрупненими товарними партіями за узгодженими графіками постачань. Так, переробка сировини у 2023 р. порівняно з 2022 р. збільшилась на 8,8%. При цьому виробництво молока зменшилося на 3,7 %, вершкового масла — на 3,3 %, сухого молока — на 12,6 %, а випуск згущеного молока зріс на 3,3 % (табл. 1).

Приріст обсягів переробки сировини в другий воєнний рік був досягнутий за рахунок збільшення постачань від сільгосппідприємств (на 9,9 %) при скороченні надходжень від населення (на 11 %). Характерною особливістю ринку є зміна суб'єктної структури закупівель мо-

Таблиця 1. Головні показники функціонування ринку молочних продуктів України у мирний і воєнний час, тис. т

Показники	Роки				2022 у % до 2021	2023 у % до 2022
	2020	2021	2022	2023		
1. Виробництво молока, млн т	9,8	8,7	7,64	7,36	87,8	96,3
2. Кількість молокопереробних заводів, од.	192	178	120	112	67,4	93,3
3. Перероблено молока, млн т	3,5	3,2	2,72	2,96	85,0	108,8
4. Вершкове масло, тис. т	87,5	77,2	70,6	68,3	91,5	96,7
5. Сири, тис. т	115,8	111,2	89	88,4	80,0	99,3
6. Згущене молоко, тис. т	74,5	75,8	60	62	79,2	103,3
7. Сухе молоко, тис. т	29,4	34,1	34,0	29,7	99,7	87,4
8. Споживання молока й молочних продуктів на 1 особу, кг	201,9	201,5	199,0	н.д.	98,8	X
у % до раціональної норми (380 кг / особу)	53,1	53,0	52,3	н.д.	X	X

Джерело: сформовано на основі [9, 10].

Таблиця 2. Обсяги закупівлі молока переробними підприємствами України в мирний і воєнний час, тис. т

Постачальники	Роки				2022	2023
	2020	2021	2022	2023	у % до 2021	у % до 2022
1. Сільськогосподарські підприємства	2556	2477,9	2329,8	2559,7	94,0	109,9
у % до загальних закупівель	77,7	81,7	86,8	89,0	X	X
2. Господарства населення	733,1	554	354,6	315,7	64,0	89,0
у % до загальних закупівель	22,3	18,3	13,2	11,0	X	X
3. Загальні закупівлі	3289,1	3031,9	2684,4	2875,4	88,5	107,1

Джерело: сформовано на основі [10].

лока: частка господарств населення зменшилася з 18,3 % в 2021 р. до 11 % в 2023 р., частка підприємств, навпаки, зросла з 81,7 % до 89 % відповідно (табл. 2). Таке співвідношення свідчить про позитивну динаміку збільшення частки надходжень високоякісної сировини (клас "екстра", вищий ґатунок) від великотварних молочних ферм. Обсяги закупівель молока в господарств населення в перший воєнний рік скоротилися на 36 %. Стійка тенденція зменшення обсягів переробки молока від індивідуальних господарств найімовірніше збережеться і в наступні роки.

Переважне зосередження корів у господарствах населення — 881 тис. гол. в 2023 р. (69,8%) порівняно з 382 тис. гол. в агропідприємствах (рис. 2) посилює загальний дефіцит сировини у зв'язку з її низькою якістю в індивідуальних господарствах за відсутності умов подальшо-

го нарощування поставок від підприємств у зв'язку з обмеженими можливостями створення нових великотварних молочних ферм [9]. Така тенденція може негативно вплинути на властивості ринку, що досліджуються, в результаті невідповідності якості сировини товарним групам молочних продуктів.

Для нижньосуміжного ринку сировини притаманна стійка тенденція скорочення поголів'я корів у всіх категоріях господарств (див. рис. 2). Так, у 2021 р. їх загальна кількість (1544 тис. голів) складала всього 31,1 % від рівня 2000 р. Воєнні дії та безпекові загрози посилюють цю негативну тенденцію. У 2023 р. порівняно з 2021 р. загальна кількість корів зменшилася на 18,2 %, при цьому темп скорочення в господарствах населення (на 21,3 %) був вищим порівняно з аналогічним показником для сільгосппідприємств (на 10,1 %).

Відповідно, вони зберегли вищу стійкість функціонування в умовах війни порівняно з індивідуальними господарствами та збільшили кількість зв'язків і взаємодій з молокопереробними підприємствами, підсиливши такі властивості релевантного ринку, як цілісність та інтегрованість.

Одночасно з проблемами скорочення надходжень на переробку якісної сировини, руйнування молокопереробних підприємств у воєнний час, зокрема, "Баштанського сирзаводу" у Миколаївській області, "Куп'янського МКК"

у Харківській області та ін. [9] посилюються загрози в напрямі використання традиційних логістичних схем товароруку у зв'язку зі збільшенням частки подовжених маршрутів поставок [11]. В таких умовах доцільно прискорити процес децентралізації товарних поставок в межах окремих територій шляхом розбудови завершених ланцюгів товароруку молочних продуктів від виробництва сировини до реалізації готових продуктів місцевим споживачам.

Досягненню відповідності властивостей ринку "цілісність" та "інтегрованість" новим умовам

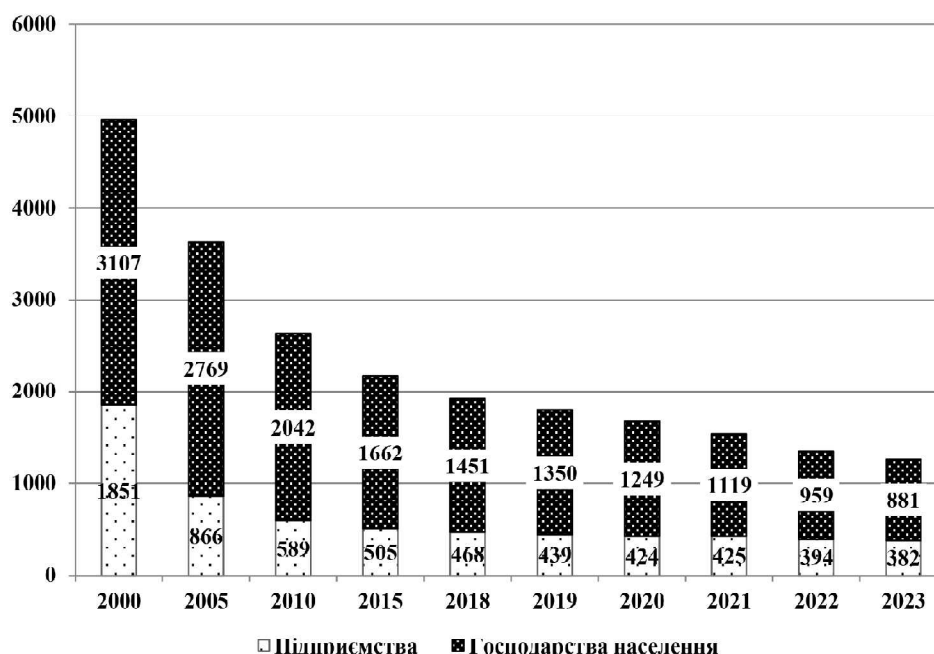

Рис. 2. Динаміка кількості корів за категоріями господарств, тис. голів

Джерело: сформовано на основі [10].

буде сприяти пріоритетний розвиток сімейних молочних ферм з завершеним відтворювальним процесом від виробництва сировини до реалізації кінцевих товарів локальним споживачам [11]. Виокремлення даної організаційно-правової форми виробництва обумовлено низкою переваг, а саме: вмотивованістю до створення подовжених ланцюгів товароруку продукції, мобільністю відновлення виробничих процесів, просторовою гнучкістю, спроможністю функціонувати за обмеженої чисельності виробників. Одночасно, з урахуванням позитивного іноземного досвіду, слід прогнозувати успішну адаптацію сімейних молочних ферм у повоєнний період в якості ефективної форми самозайнятості сільського населення та виробництва якісної МП. Таким чином, сімейні молочні ферми мають потенціал для забезпечення властивостей "цілісність" та інтегрованість" ринку на локальному рівні за умови формування завершених ланцюгів товароруку молочних продуктів.

Основні проблемні питання взаємовідносин релевантного ринку з верхньосуміжним ринком реалізації молочних продуктів через продовольчі мережі полягають у невчасних розрахунках мереж з постачальниками, нав'язуванні виробникам додаткових послуг (наприклад, послуг з передпродажної підготовки продукції), вимогах повернення підприємствами за власний рахунок нереалізованої в термін продукції та отримання штрафів за невиконання цієї вимоги. Також висувуються вимоги до одночасного розподілу МП за всіма торговельними мережами, що в умовах підвищених транспортних витрат призводить до суттєвого збільшення собівартості продукції. За цих умов поширилась практика реалізації молокопереробними підприємствами продукції шляхом створення власних торговельних місць. Постачання МП малими товарними партіями та обмеження термінів їх зберігання не забезпечують переваги власних каналів порівняно з великим ритейлом, що збільшує частку збиткових підприємств [12].

Зазначимо, що з точки зору властивостей "цілісність" та "інтегрованість", така ситуація дещо погіршує умови їх системної ідентифікації в результаті зниження ефективності взаємодії товаровиробників з ритейлом.

У мирний час товарообіг підприємств оптової торгівлі за товарною групою молочних продуктів складав близько 1 %— 0,9 % від загального оптового товарообігу. У 2021 р. оптові продажі МП в Україні досягли 26,76 млрд. грн (5,5 % від оптового товарообігу продовольчих

товарів), збільшившись порівняно з 2020 р. на 3,6 % [10]. У воєнний час очікуваною є тенденція скорочення обсягу товарообігу МП внаслідок зниження внутрішнього попиту через зовнішню міграцію населення.

У воєнний період спостерігаються деякі позитивні тенденції у послабленні тиску торговельних мереж на товаровиробників. Так, введена в дію Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 650 "Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану" регламентувала максимальний 10-денний термін розрахунків за деякі товари вітчизняного виробництва [13]. У квітні 2023 р. найбільші торговельні мережі України підписали спільний меморандум, в якому висловили готовність до регламентації граничних термінів розрахунків за базові харчові продукти вітчизняного виробництва на період, який не перевищує 30 днів. При цьому перелік продуктів був розширений порівняно з Постановою № 650 [13]. З молочних продуктів до переліку увійшли молоко, сир, кефір, сметана у плівці, масло жирністю 72,5 % [14].

Водночас потребує вирішення низка інших питань, які виникли у воєнний час, а саме: спільне узгодження переліку соціальних груп товарів, зокрема, включення в повному обсязі у цю групу молочних продуктів; перегляд граничних розмірів торговельних націнок в напрямі їх зменшення; нівелювання практики стягнення додаткових плат за розміщення товарів на полицях мереж та ін. Пропонується на законодавчому рівні розробити, узгодити та затвердити окремий законодавчий акт про відносини товаровиробників з продовольчими мережами [14]. В цьому документі доцільно конкретизувати умови збуту продовольчих товарів з урахуванням особливостей окремих товарних груп, зокрема, молочних продуктів. Такий захід посилить властивість "цілісність" ринку за рахунок поглиблення використання різних технологій передпродажної доробки продукції, а також властивість "інтегрованість" ринку шляхом координації дій ритейлу з товаровиробниками.

У воєнний і повоєнний періоди актуальності набуває питання стандартизації відносин між учасниками ринку в контексті збереження його властивостей "цілісність" та "інтегрованість" до нестабільності зовнішнього середовища. Під стандартизацією слід розуміти діяльність, спрямовану на досягнення впорядкування в певній області за допомогою встановлення по-

ложень для загального і багатократного вживання відносно реально існуючих і потенційних завдань.

Наразі науковці ще не обґрунтували загальноприйнятих підходів до розробки стандартів по відношенню до нестабільного ринкового середовища. Актуальним постає завдання відбору учасників ринку, які спроможні надавати багатоваріантні (універсальні) послуги у відповідності з мінливостями зовнішнього середовища. За базових учасників пропонується обирати суб'єктів ринку, які, по-перше, мають зосереджувати в собі основні зв'язки з іншими учасниками, по-друге, гнучко реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього ринкового середовища [11].

Забезпечення властивості "цілісність" відносно вибору базових учасників ринку передбачає зосередження уваги на молокопереробних підприємствах, оскільки вони концентрують зв'язки як із виробниками сировини, так і продовольчими мережами, що реалізують готові продукти кінцевим споживачам. Одночасно гнучке реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища можуть забезпечити модульні молочні міні-заводи зі змінними параметрами обсягів виробництва молочних продуктів [16]. Ідентифікація властивості "інтегрованість" полягає у запровадженні наскрізного планування товароруху між виробниками молочної сировини, її переробниками та продовольчими мережами шляхом створення розподільчих центрів, що посилять ефект синергії в результаті спільної взаємодії учасників суміжних ринків [11].

Визначені в ході дослідження особливості ідентифікації системних властивостей релевантного ринку МП у взаємодіях із суміжними ринками та головні напрями їх забезпечення в воєнний і перший повоєнний періоди узагальнено в табл. 3.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У дослідженні обґрунтовано сутність властивостей ринку МП як системного утворення, до яких віднесено такі: цілісність, інтегрованість, організованість і структурованість. Доведено, що в системному аналізі релевант-

Таблиця 3. Особливості ідентифікації системних властивостей ринку молочних продуктів та напрями їх забезпечення

Ринки	Прояви властивостей	Напрями забезпечення
1. Нижньо-суміжний ринок сировини	1. Дефіцит якісної молочної сировини 2. Зміна суб'єктної структури постачань сировини на користь сільськогосподарських підприємств 3. Концентрація поголів'я корів у господарств населення (70 %) 4. Скорочення частки господарств населення в утриманні корів	✓ Стимулювання створення сімейних молочних ферм; ✓ формування локальних ринків молока й МП, що включають завершений ланцюг виробництва й реалізації кінцевої продукції на певній території
2. Релевантний ринок МП	1. Зростаючі потреби переробних підприємств у якісній сировині 2. Посилення взаємодій аграрних і переробних підприємств у ринковій системі, скорочення зв'язків з господарствами населення 3. Потенціал переробних підприємств як базових учасників ринку, здатних гнучко реагувати на зовнішні зміни	✓ Впровадження модульних молочних міні-заводів зі змінними параметрами виробництва МП; ✓ наскрізне планування товароруху між суміжними ринками шляхом створення розподільчих центрів.
3. Верхньо-суміжний ринок реалізації МП	1. Невчасні розрахунки торговельних мереж з виробниками МП 2. Нав'язування мережами додаткових послуг постачальникам МП, ін. недобросовісні торговельні практики 3. Створення власних збутових каналів виробниками МП	✓ Прийняття окремого законодавчого документу про відносини виробників з торговельними мережами; ✓ включення до переліку соціально значимих товарів усієї групи МП.

Джерело: узагальнено авторами на основі проведеного дослідження.

ного ринку ключовими його властивостями постають цілісність та інтегрованість, синтез яких забезпечує максимальне відокремлення ринку від інших об'єктів зовнішнього середовища. Акцентовано увагу на необхідності збереження ідентичності властивостей "цілісність" та "інтегрованість" ринку МП, як важливої умови його стійкості функціонування в умовах війни та безпекових загроз. Встановлено, що у взаємодіях ринку МП з нижньосуміжним ринком сировини системні властивості проявляються через існуючі тенденції, серед яких: зміна суб'єктної структури постачань молока на користь аграрних підприємств, концентрація поголів'я корів у господарств населення, дефіцит якісної сировини на фоні зростаючих потреб переробних підприємств. Забезпечення відповідності якісних характеристик сировини виробництву різних товарних груп МП посилять властивість "цілісність" ринку. Головними напрями її реалізації є стимулювання створення сімейних молочних ферм, розбудова локальних ринків МП із подовженим ланцюгом створення доданої вартості на певних територіях.

Показано незбалансованість міжринкових відносин між виробниками МП та торговельними мережами, проявом яких постають невчасні розрахунки мереж з підприємствами та різні недобросовісні торговельні практики. Формуванню рівноправних економічних відносин між ринком МП та верхньосуміжним ринком реалізації товарів сприятиме прийняття окремого законодавчого документу про відносини товаровиробників з торговельними мережами. Одночасно посиляться системна властивість "інтегрованість" ринку. Обґрунтовано потенціал переробних підприємств як базових учасників ринку, здатних гнучко реагувати й адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Реалізації цього потенціалу сприятимуть впровадження модульних молочних міні-заводів та наскрізного планування міжринкового товароруку шляхом створення розподільчих центрів.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні системних властивостей ринку молочних продуктів та їх ідентифікації у взаємодіях із нижньосуміжним ринком сировини та верхньосуміжним ринком реалізації товарів через продовольчі мережі крізь призму ринкових тенденцій воєнного часу, що дозволило визначити напрями забезпечення цілісності та інтегрованості релевантного ринку у воєнний і повоєнний періоди. Результати дослідження можуть слугувати науковим підґрунтям для оптимізації міжринкових взаємодій суб'єктів господарювання та вибору пріоритетних напрямів їх державної підтримки. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі може бути аналіз взаємодій вітчизняних суб'єктів ринку МП із зовнішніми стейкхолдерами в контексті поглиблення ідентифікації системних властивостей релевантного ринку.

Статтю підготовлено в межах виконання Науково-дослідної роботи "Розбудова систем агропромислових ринків України в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції" (державний реєстраційний номер 0124U003609).

Література:

1. План Відновлення України. Матеріали робочої групи "Нова аграрна політика". Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>
2. Далецька Ю. Десять проблем молочної галузі та необхідність створення молочних кооперативів. 30.09.2024. URL: https://biz.censor.net/resonance/3512461/10_problem_molochnoyi_galuzi_rezultaty_zustrichi_biznesu_z_ministrom
3. Донець Л. Я., Родіна О. В., Курбацька Л. М. Тенденції розвитку ринку молока в Україні. Тенденції сучасних трансформацій: серія економіка та управління. 2024. № 11. С. 15—25. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_11_2024
4. Кузьо Н. Є., Косар Н. С., Малиха В. В. Дослідження тенденцій розвитку ринку молочних продуктів України та напрями активізації маркетингової діяльності на ньому виробників сиру. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2023. № 1 (9). С. 169—178. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31272/menedzhment-173-182.pdf>
5. Іщук С. О., Ляховська О. В. Проблеми і перспективи розвитку молокопереробних підприємств в Україні: регіональний вимір. Науково-аналітична доповідь. Львів: Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України. 2020. 19 с. URL: <https://agro.dn.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Naukovo-analitichna-zapiska.pdf>
6. Чмут А. В., Антош Н. В. Стан та тенденції розвитку ринку молока та молочної продукції в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2018. Вип. 17. С. 174—181.
7. Нікішина О. В., Тараканов М. Л., Зеркіна О. О. Теоретичні засади логістичної цілісності товарних ринків. Food Industry Economics. 2021. № 13 (4). С. 10—21. <https://doi.org/10.15673/fie.v13i4.2189>
8. Системний аналіз економічних систем: Матеріали першого круглого столу. За ред. Башнянин Г. І., Шевчик Б. М. Львів: Ліга-Прес, 2013. 152 с.
9. Чагаровський В. Яким був 2023 рік для виробників та переробників молока? URL: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskyj-yakym-buv-2023-rik-dlya-vyrobnykiv-ta-pererobnykiv-moloka/>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Сільське господарство. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Нікішина О. В., Тараканов М. Л., Чеботарьова Н. Й. Інституціональне забезпечення стійкості функціонування локальних ринків молока та молочних продуктів у воєнний та повоєнний періоди. Food Industry Economics. 2023. № 15 (3). С. 13—27. <https://doi.org/10.15673/fie.v15i3.2744>
12. Чагаровський В. Щороку в Україні зникає 1 велике молокопереробне підприємство. 2.06.2020. URL: <https://agropolit.com/interview/748-vadim-chagarovskiy-schoroku-v-ukrayini-znikaye-1-velike-molokopererobne-pidpriyemstvo>
13. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної

роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2023-%D0%BF#n24>

14. Меморандум. Представники продуктового ритейлу об'єдналися для забезпечення стабільної роботи в Україні ланцюгу постачання базових продуктів харчування в умовах воєнного стану. 14.04.2023. <https://rau.ua/novyni/novini-partneriv/food-retail-memorandum/>

15. Тваринництво. Модульні молочні міні-заводи — прибуткове скотарство і якісні молочні продукти. 21.02.2024. URL: <https://www.growhow.in.ua/modulni-molochni-minizavody-prybutkove-skotarstvo-i-iakisni-molochni-produkty>

References:

1. Ukraine Recovery Plan (2022), "Materials of the New Agrarian Policy Working Group", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (Accessed 22 July 2024).

2. Daletska, Yu. (2024), "Ten problems of the dairy industry and the need to create dairy cooperatives", available at: https://biz.censor.net/resonance/3512461/10_problem_molochnoyi_galuzi_rezultaty_zustrichi_biznesu_z_ministrom (Accessed 30 September 2024).

3. Donets, L. Ya., Rodina, O. V. and Kurbatska, L. M. (2024), "Trends in the development of the milk market in Ukraine". Trends in modern transformations: series economics and management, vol. 11, pp. 15—25, available at: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_11_2024 (Accessed 11 November 2024).

4. Kuzio, N. E., Kosar, N. S. and Malykha, V. V. (2023), "Research on the trends of development of the dairy market of Ukraine and directions for activating the marketing activities of cheese producers on it", Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Development Problems, vol. 1 (9), pp. 169—178, available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31272/menedzhment-173-182.pdf> (Accessed 11 November 2024).

5. Ishchuk, S.O. and Lyakhovska, O.V. (2020), "Problems and prospects for the development of dairy processing enterprises in Ukraine: regional dimension. Scientific and analytical report", Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi NAS of Ukraine, Available at: <https://agro.dn.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Naukovo-analitichna-zapiska.pdf> (Accessed 11 November 2024).

6. Chmut, A.V. and Antosh, N.V. (2018), "State

and trends in the development of the milk and dairy products market in Ukraine", Economics and management of the national economy, vol. 17, pp. 174—181.

7. Nikishyna, O.V., Tarakanov, M.L. and Zerkina, O.O. (2021), "Theoretical foundations of the logistic integrity of commodity markets", Food Industry Economics, vol. 13 (4), pp. 10—21. <https://doi.org/10.15673/fie.v13i4.2189>

8. Bashnyanyn, G. I. and Shevchik, B. M. (Ed.) (2013), Systemnyj analiz ekonomichnykh system: Materialy pershoho kruhloho stolu [System analysis of economic systems": Materials of the first round table], Liga-Press, Lviv, Ukraine.

9. Chagarovsky, V. (2024), "What was 2023 for milk producers and processors?", Available at: <https://uadairy.com/vadym-chagarovsky-yakym-buv-2023-rik-dlya-vyrobnykiv-ta-pere-robnikiv-moloka/> (Accessed 11 November 2024)

10. The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2024). "Agriculture", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 11 November 2024).

11. Nikishyna, O.V., Tarakanov, M.L. and Chebotaryova, N.Y. (2023), "Institutional support for the stability of the functioning of local markets for milk and dairy products in the war and post-war periods", Food Industry Economics, vol. 15 (3), pp. 13—27. <https://doi.org/10.15673/fie.v15i3.2744>

12. Chagarovsky, V. (2020), "Every year 1 large dairy processing enterprise disappears in Ukraine", available at: <https://agropolit.com/interview/748-vadim-chagarovskiy-schoroku-v-ukrayini-znikaye-1-velike-molokopererobne-pid-priyemstvo> (Accessed 11 November 2024).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "On regulating prices for certain types of food products and ensuring stable operation of food producers under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2023-%D0%BF#n24> (Accessed 15 November 2024).

14. Memorandum (2023), "Representatives of food retail have united to ensure the stable operation of the supply chain of basic food products in Ukraine under martial law", available at: <https://rau.ua/novyni/novini-partneriv/food-retail-memorandum/> (Accessed 15 November 2024)

15. Livestock farming (2024), "Modular dairy mini-factories — profitable livestock farming and high-quality dairy products", available at: <https://www.growhow.in.ua/modulni-molochni-minizavody-prybutkove-skotarstvo-i-iakisni-molochni-produkty> (Accessed 15 November 2024).
Стаття надійшла до редакції 21.11.2024 р.